

B. Kruithof, *Zonde en deugd in domineesland. Nederlandse protestanten en problemen van opvoeding, zeventiende tot twintigste eeuw* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1990; Groningen: Wolters-Noordhoff, 1990, 276 blz., f34,95, ISBN 90 01 51160. 0).

In dit boek beschrijft Bernard Kruithof de betrokkenheid van Nederlandse protestanten bij de (volks)opvoeding, over een periode van vier eeuwen. Hij doet dit in de vorm van een aantal artikelen, die deels al in een vroegere versie verschenen en hier naar onderwerp chronologisch zijn gebundeld. Een inleiding en een nabeschuiving voltooien het geheel, waarin het protestantse aandeel in het vaststellen van richtlijnen voor de opvoeding en het bevorderen van die opvoeding van verschillende kanten belicht wordt.

De artikelen verschillen onderling in gezichtspunt en aanpak. Dat lijkt mij geen bezwaar. Kruithof zegt zelf ergens dat de geluiden van protestantse zijde in die vier eeuwen verre van eenstemmig zijn geweest. Zijn werkwijze past dus in zekere zin goed bij het door hem gekozen onderwerp en bevordert in ieder geval de levendigheid. Volledigheid hoeven we bij deze manier van werken niet te verwachten, al komt het mij voordat de schrijver wel aan sommige artikelen passages heeft toegevoegd om meer verband in het geheel te brengen.

Al lezende kwam mij daardoor een bepaalde lijn voor ogen die mij boeide. Voortdurend is er sprake van confrontaties met andere meningen en veranderende toestanden, waarbij de protestanten nu eens het initiatief namen, dan weer in de verdediging gedrukt werden. In het eerste artikel, dat als opmaat fungeert, is dat nog niet zo te merken. Daarin worden opvoedingsadviezen voor ouders behandeld, lopend van Erasmus tot Wolff en Deken. De aan die adviezen voorafgaande uiteenzetting over de huidige stand van zaken in de discussie over het tijdstip wanneer die ouders inderdaad de voornaamste opvoeders werden, leek mij wat overbodig. De vele door Kruithof geciteerde adviezen laten mijns inziens voldoende zien dat men hier al in het eind van de zestiende eeuw de ouders verantwoordelijk stelde voor die opvoeding. Overigens bevat dit hoofdstuk veel wetenswaardigs en het geeft de auteur gelegenheid om te laten zien in welk klimaat de Maatschappij tot nut van 't algemeen is ontstaan, waarover het volgende hoofdstuk gaat.

Dat hoofdstuk heet 'De deugdzame Natie'. In de ondertitel komt het woord 'beschavingsoffensief' voor. Het was al in 1980 gepubliceerd en Kruithof heeft naar aanleiding van deze studie ook de reacties op dat offensief van het Nut onderzocht, wat resulteerde in het hoofdstuk dat hierop volgt, getiteld 'De geest der eeuw'. Wanneer we die hoofdstukken vergelijken, die in zekere zin eikaars pendant zijn, dan valt de evenwichtige compositie van het eerstgenoemde op, tegen de wat brokkelige structuur van het tweede, waarin een menigte onderwerpen aan de orde komen, zoals de Afscheiding, het Réveil, de vaccinatiekwestie, en de veranderingen in status van schoolmeesters en predikanten. Het zal niet als zodanig bedoeld zijn, maar het illustreert wel de relatief zwakke positie van diegenen die zich door de maatschappelijke en kerkelijke veranderingen in de verdediging gedrukt voelden.

In het volgende hoofdstuk, getiteld 'Gedoopte heidenen en inwendige zending' merken we hoe vanuit de kerken een tegenoffensief gestalte kreeg, waaraan zowel personen als verschillende verenigingen en stichtingen deelnamen. Hierin komen mensen als Heldring, Pierson en Jan de Liefde aan de orde en we krijgen informatie over de Heldringgestichten, de Vereeniging tot heil des volks en de Vereeniging tot verbreiding der waarheid. Ook blijkt de doelgroep te zijn uitgebreid: de zorg voor de opvoeding richt zich nu ook op de kinderen van de allerarmsten. In het volgende artikel, getiteld 'Een tempel in de zondewereld' laat Kruithof zien hoe dit in de praktijk werkt. Het behandelt de Martha-stichting, die de zorg voor verwaarloosde kinderen op zich genomen had en dat werk onder bijzonder moeilijke en nu zeker niet meer getolereerde

omstandigheden moest verrichten. Dit artikel berust voornamelijk op archiefonderzoek en heeft daardoor een geheel eigen karakter. Als aanvulling zijn er passages aan toegevoegd over de kindervetten van 1901 en de Nederlandse bond van kindbescherming, en daarmee zijn we dan beland in de twintigste eeuw, de 'eeuw van het kind', welke titel Kruithof aan dit laatste artikel gaf. Ook dit artikel gaat weer over strijd, ditmaal met protestanten, zoals bijvoorbeeld Herman Bavinck, in oppositie tegen de zogenaamde 'reformpedagogiek'. In een mooi slothoofdstuk vat de auteur de inhoud van dit werk samen. Het lijkt mij geen gek idee om de lezing van zijn boek met dit hoofdstuk te beginnen.

E. P. de Booy

J. C. Besteman, e. a., ed., *Medieval archaeology in the Netherlands. Studies presented to H. H. van Regteren Altena* (Universiteit van Amsterdam Albert Egges van Giffen instituut voor praee- en protohistorie, Studies in praee- en protohistorie IV, Stichting middeleeuwse archeologie I; Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1990, ix + 379 blz., f85,-, ISBN 90 232 2413 2).

Ter ere van H. H. van Regteren Altena die in 1988 op rust ging als hoogleraar in de middeleeuwse archeologie aan de Universiteit van Amsterdam, werd door zijn leerlingen en collega's een feestbundel gepubliceerd die tegelijk kan gelden als een standaardwerk over middeleeuwse archeologie in Nederland en als een referentiewerk op dat gebied. Het is inderdaad hoogst zelden dat uitgever—hier J. C. Besteman, J. M. Bos, H. A. Heidinga—erin slagen aan een feestbundel het karakter te geven van een inhoudelijk en geografisch evenwichtig overzicht van de stand van een tak van het wetenschappelijk onderzoek op een bepaald ogenblik en in een bepaald land. Dit is hier dus gelukt, met respect niettemin voor de originaliteit van de bijdragen die niet alleen maar overzichten zijn van opgravingen en bibliografie betreffende een bepaald landsdeel of object van de middeleeuwse archeologie. De meeste bijdragen brengen immers ook stuk voor stuk het resultaat van nieuw onderzoek rond een specifiek onderwerp.

Het is verheugend te constateren dat dit onderzoek meestal niet louter archeologisch is, maar tegelijk streeft naar de historische interpretatie van de archeologische gegevens aan de hand van geschreven en andere historische bronnen. Op die manier werd in deze bundel gestalte gegeven aan wat middeleeuwse archeologie eigenlijk behoort te zijn, hetgeen trouwens wordt uiteengezet met een historisch overzicht in de inleiding van H. H. van Regteren Altena zelf, 'On the growth of young medieval archaeology. A recollection' (1-8), die de tekst is van zijn afscheidsrede van 11 oktober 1988, en met een internationaal en theoretisch overzicht van het begrip 'historische archeologie', ook betreffende de post-middeleeuwse periode, in het slothoofdstuk van A. H. Carmiggelt en L. Hacquebord, 'Historical archaeology in the Netherlands. A mature archaeological discipline' (315-324). De uitvoerige en systematische selectieve bibliografie van 1613 nummers aan het einde van het werk 'Bibliography of Dutch medieval and post-medieval archaeology, 1976-1987' door E. H. Smink, waarop een uitvoerige index van auteurs-plaats- en zaaknamen volgt die een optimaal gebruik van de bibliografie garandeert, stelt de lezer in de gelegenheid zich nogmaals rekenschap te geven van de expansie van de middeleeuwse archeologie in Nederland tijdens de jongste jaren en van haar inhoud en betekenis. Tegelijk wordt het karakter van referentiewerk van deze feestbundel erdoor voltooid.

Vanzelfsprekend ontbreekt de plaats om in deze recensie de vijftien bijdragen aan deze bundel één voor één samen te vatten, te bespreken of zelfs maar te vermelden. Hier kan alleen de